

Demokratiya şəraitində insan hüquq və azadlıqları

Son 200 il ərzində bazar iqtisadiyyatı digər iqtisadiyyat formalarının hər hansı birindən qat-qat çox firavanlıq gətirib. Beləliklə, qədim müdrik kəlamı başqa şəkildə ifadə etməklə deməkdə haqlıyıq: bir halda ki, bütün demokratik ölkələr. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdir, bazar iqtisadiyyatlı ölkələr isə, bir qayda olaraq, firavan yaşayır, deməli, onda müasir demokratik ölkə - varlı ölkədir.

Demokratik quruluşlu ölkələrin qeyri-demokratik sistemlər qarşısında, adətən, başqa iqtisadi üstünlükləri də olur. İlk növbədə, demokratik ölkələr öz vətəndaşlarının təhsilə olan meylini həvəsləndirir, bilikli zəhmətkeşlər isə elmi-texniki tərəqqiyə və deməli, iqtisadi yüksəlişə kömək edir. Bundan əlavə, demokratik ölkələrdə qanunlara daha ciddi riayət olunur, məhkəmələr daha müstəqildir, əmlak hüquqları daha yaxşı qorunur, müqaviləvi öhdəliklər şərtsiz yerinə yetirilir, iqtisadi proseslərə hökumətin və ya özbaşına hərəkət edə biləcək siyasətçilərin müdaxiləsi az inanılısıdır. Nəhayət, müasir iqtisadiyyatın effektivliyi bir çox cəhətdən informasiya mübadiləsindən asılıdır, demokratik ölkələrə gəldikdə isə, kommunikasiya "sədləri" qat-qat aşağıdır. İnformasiyanı axtarmaq və vermək, informasiya mübadiləsi aparmaq qeyri-demokratik rejimli ölkələrin çoxunda olduğundan asan və xeyli təhlükəsizdir.

Nəticədə, ümumi qaydadan bəzi istisnalara baxmayaraq, müasir demokratik ölkələrdə bazar iqtisadiyyatının üstünlüklərindən yararlanmaq və iqtisadi artıma nail olmaq üçün daha əlverişli şərait yaranır.

Qeyd edək ki, demokratik sistem və bazar iqtisadiyyatı arasında olan əlaqə hər ikisinə üstünlük verməsinə baxmayaraq, bazar iqtisadiyyatı demokratiya üçün xeyli baha başa gəlir, çünki o, əmlak bərabərsizliyi yaradır, bu isə, ona gərrib çıxara bilər ki, demokratik ölkənin bütün vətəndaşlarının tam siyasi bərabərliyinin bərqərar olması çətinləşər.

Bütün dünya üçün nəzərdə tutulan konsept, monosentrik ideyalar və təsəvvürlər sistemi əsasında qurula bilməz. Universal konsept nə amerikasayağı, nə də avropasayağı yeganə baxış bucağını qəbul etmir. Monosentrizm elə demokratiyanı özünü də boğan, sıxışdırıb meydana çıxaran yarılaşdırıcıdır. Qloballaşmanın monosentrik təməldən qaynaqlanaraq intensivləşməsi və yayılması, bütün hallarda, ideyalar, baxışlar avtoritarizmdir ki, real diktaturalara yol açır. Nəticədə isə, söz, iradə, fikir, dini etiqad azadlığı, layiqli yaşayış haqqı ölçətməz mifə və reallaşmayan xəyallara çevrilir.

Qloballaşma tərəfdarları belə mülahizələrə əsaslanırlar: iqtisadi maraqların həyata keçirilməsi həmişə fəaliyyət və əmtəə mübadiləsinin universal prinsipləri ətrafında təşkilatlanmış insanlar arasında qeyri-zorakı qarşılıqlı əlaqəni tələb edir, maraqlar insanları yaxınlaşdırır, hamı üçün anlaşılıqlı olan prinsiplər onların hərəkətlərini bəllə edir. Lakin məsələ ondadır ki, müasir qloballaşmanın arxasında

dayanan əsas iqtisadi maraqlar subyekti - korporasiyalardır. Bu fakt çox şeyi dəyişir. Adi insan iqtisadi qloballaşmanın əlaqələr sistemində, ən yaxşı halda, Adam Smitin mücərrəd "iqtisadi adam" kimi buraxılır. Hətta ABS kimi dövlətin prezidenti də korporasiyaların marağı qarşısında çox xırda, "qulaq asmalı olan" fərdə çevrilir. Korporasiyaların marağı və məqsədləri isə, heç də ümumdünya birliyini və həmrəyliyi bərqərar etməkdən ibarət deyildir. Onlar, əsasən və başlıca olaraq, bir istiqamətdə kökləniblər: mümkün qədər tez və çoxlu gəlir götürmək, mənfəət əldə etmək, dünyada mövcud olan fərq və ziddiyyətlərdən effektiv istifadə edərək, yeni-yeni mənbələr və resurslar ələ keçirmək, sərvətlərə sahib çıxmaq.

Dünyanın həmrəyliyinə, bəşəri harmoniyaya xələl yetirən bu qeyri-məqbul strategiyanın həyata keçirilməsi məqsədisiz, yeri gələndə, ayrı-ayrı dövlət başçılarına, siyasi xadimlərə ciddi təzyiqlər edilir, başqa ölkələrin iqtisadi həyatında təsirli yer tutub möhkəmlənmək üçün müxtəlif adlar altında QHT-lər, fondlar, hərəkatlar yaradılır, sərfəli "ictimai-siyasi eşalon" formalaşdırılır, mədəniyyət sahəsi, kütləvi informasiya vasitələri ələ keçirilir, "cəlb" olunmuş müxbirlər, incəsənət adamları və ictimai-siyasi xadimlər vasitəsilə ictimai rəy və psixologiyaya, insanların dünyagörüşünə, zövq və istehlak tələblərinə lazımı yönüm verilir. Azərbaycana münasibətdə də biz bunu görürük.

Xüsusi zərurət olduqda transmilli korporasiyalar, böyük şirkətlər və onların təsiri altında həzrət edən güc mərkəzləri, dövlət xadimləri, siyasi mafiyaya şəbəkələri, bilavasitə, hansısa ölkələrdə siyasi hakimiyyətin "demokratik qaydalara uyğun" formalaşmasına girişirlər və faktiki olaraq, xalqların sərbəst seçim hüququnu pozurlar. Məkrli strategiyanın müəllifləri və icraçıları, faktiki olaraq, elə bir şərait yaradırlar ki, rəsmən müstəqil sayılan ölkədə insanlar seçki yolu ilə öz iradəsini ifadə edə bilmirlər. Daha dəqiq desək, insanların seçmək və seçilmək hüququ total şəkildə tapdalanır, xalq hakimiyyətin mənbəyi rolunda çıxış edə bilmir. Beləliklə də, beynəlxalq güclərin təsiri altında yaşayan cəmiyyətdə ümumi inkişaf əngəllənir, adamların gələcəyə ümidi qırılır, xalqı səfalətə sürükləyən bir çox nöqsanlar ortaya çıxır. Asiya, Afrika, Latın Amerikasında bir çox ölkələrin ağır vəziyyəti və zəlif günə qalması buna əyani sübutdur. Aydın ki, hələ gedişat demokratiyanın qlobal miqyasda qərarlaşmasında da ciddi əngəllər yaradır. Bu isə, öz növbəsində, insan hüquqlarının təmin olunması sahəsində bəşəriyyəti

bir çox ağır problemlərlə üzleşdirir.

"Qismən azad" və "qismən demokratik" dəyərləndirmələr çox vaxt xəyallar mənbəyinə çevrilir, guya bütün bu kateqoriyaya daxil edilən ölkələr tədricən demokratiya yolu ilə inkişaf edirlər. Bu cür siyasət isə, heç də onların mahiyyətini dəyişmir. Həmin rejimlərin qloballaşmaya adaptasiyası, beynəlxalq münasibətlər sistemində iştirakı, əksər hallarda, milli maraqların və insan haqlarının qurban verilməsi hesabına başa gəlir ki, bu da ağır və dramatik nəticələrdə özünü göstərir.

Bəzi avtokratik rejimli dövlətlərin "demokratiya pərdəsi"ndən istifadə etməsi, əlbəttə ki, demokratikləşmə istiqamətində davamlı inkişafa qarantıya yaratmır, əksinə, bir çox həyati problemlərin həllini ləngidir, hətta mümkün etmir. Beləliklə də, insanların siyasi hakimiyyətə bəslədikləri etibar tükənir, çünki ümidlər özünü doğrultmur, vətəndaşların ümumi və şəxsi maraqlarının reallaşması arxa plana keçirilir. Demokratik frazeologiya ilə əməli fəaliyyət arasında uçurum yaranır ki, nəticədə, cəmiyyətdə və insani münasibətlərdə ahəngdarlıq pozulur, disharmoniya, destruksiya dərinləşir və kəskinləşir. Belə şəraitdə, aydındır ki, insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasında ciddi problemlər yaranır.

İnsanın cəmiyyətdə vəziyyətinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin nəticələrinin pozitiv olması həmin cəmiyyətin daxili həyatı və bütövlükdə, siyasi sistemindən, dövlətin suveren iradəsindən, digər tərəfdən isə, onun sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni və b. xüsusiyyətlərindən asılıdır. Dövlətin sosial təcrübəsində insan hüquqları və azadlıqlarına dair müvafiq beynəlxalq sazişlərdəki bu və ya digər hüquqi normaların reallaşdırılması üçün təkcə onların məzmununu ölkənin qanunvericiliyinə transformasiya etmək deyil, həm də, ilk növbədə, onlardakı şəraitin yarıldılmasına yönələn müvafiq sosial-iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi zəruridir. Bu baxımdan, yalnız demokratik cəmiyyətdə insan hüquqları və azadlıqlarının reallaşması üçün əlverişli şərait yaranır və onlara tam təminat verilir. ABŞ politoloqu İ.Şapiro yazır ki, "demokratiya azadlığı qoruyan nemətdir, rifahdır və demokratik politologiyayı, bu məqsədi nəzərə almaqla qurmaq lazımdır".

İnsan hüquqları nəzəriyyəsi və təcrübəsinə aid hər bir məsələ, bilavasitə və ya dolaylı surətdə daha ümumi, bir qayda olaraq, dərin siyasi məzmunlu məsələlərin necə həll olunmasından asılı olur. Məsələn, şəxsiyyətin vəzifəli şəxslərin, dövlət orqanlarının və ictimai təşkilatların qanunsuz hərəkətlərinə görə məhkəməyə şikayət etmək hüququnun (heç də siyasi olmayan) ölkənin dövlət-hüquqi təcrübəsində, bütövlükdə siyasi həyatında nə dərəcədə məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi prinsipinin həyata keçirilməsindən, cəmiyyətdə məhkəmənin nüfuzu və rolundan asılıdır. Ümumiyyətlə, insan hüquqları problemi obyektiv və ge-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVD F

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

netik olaraq, siyasi məzmunu malikdir. Lakin məsələnin bu şəkildə qoyuluşu heç də insan hüquqları probleminin tam şəkildə siyasətlə bağlanması demək deyil. İnsan hüquqları probleminin, sözsüz ki, əlaqə, fəlsəfədə, ideologiya və dində dərin kök salmış ən müxtəlif ifadəsi vardır. Bununla belə, bu problemin xüsusi siyasi məzmunu daha əhəmiyyətli olmaqla, onun əsas elementi kimi çıxış edir.

Demokratikləşmə prosesinin gətirdiyi bir sıra ölkələrin əhalisinin xeyli dərəcədə yekinciliyə çatması ciddi etnik-mədəni münaqişələrdən yaxa qurtarmağa imkan verir. Bu, daha çox müxtəlif mədəniyyətlərin iri konqlo-meratlarına deyil, kiçik ölkələrə aiddir. Mədəniyyətlərin əhəmiyyətli dərəcədə divergen-siyasının (fərqlərin, uyğunsuzluqların - red.) müşahidə edildiyi ölkələrdə konsensus sistemi işə salınmışdı. Hindistanda heç bir mədəni azlıq dövləti idarə etmək gücünə malik deyildi. Bunun ziddinə olaraq, etnik münaqişələrin, xüsusilə, kəskin şəkildə ölkələrdə (Afrika dövlətlərində və keçmiş Yuqoslaviyanın tərkib hissələrində) demokratikləşmə çox vaxt eybəcər formalar alırdı.

Totalitar sistemlərin, hərbi diktaturaların və digər bir çox avtoritar rejimlərin açıq-aşkar iflası, ona gətirib çıxardı ki, anti-demokratik ideyalar və baxışlar, demək olar ki, bütün dünya əhalisinin gözündə öz əvvəlki cazibədarlığını itirdi. Bəşər tarixində hələ heç vaxt demokratik ideyalar və institutlar bu qədər in-

sanın dəstəyini qazanmamışdı.

Hər bir ölkədə bir-birinin ardınca bazar kapitalizmi institutları peyda olurdu. Bazar kapitalizmi təkcə sürətli iqtisadi inkişafa və rifah halının yüksəlməsinə deyil, həm də cəmiyyətin strukturunun köklü şəkildə dəyişdirilməsinə gətirib çıxardı, bu cür dəyişiklik isə demokratik ideyalara və institutlara rəğbət bəsləyən çoxsaylı və nüfuzlu orta təbəqəni törətdi.

Bu və çox güman ki, digər səbəblərə görə, XX yüzillik demokratiyanın zəfər yürüşü əsri oldu. Buna baxmayaraq, tənənə keçirmək hələ tezdir. Belə ki, bir çox "demokratik" ölkələrdə əsas demokratik institutlar ya zəifdir, ya da nata-mamdır.

Bütövlükdə, insan hüquqları və azadlıqları sahəsində beynəlxalq norma və standartların, beynəlxalq-hüquqi sənədlər sisteminin formalaşması göstərir ki, bu proses dünya dövlətlərinin ikitərəfli və beynəlxalq səviyyədə qarşılıqlı əlaqələri və bir-birini tamamlaması ilə səciyyələnir.

Artıq müasir dünyada insan hüquqlarına dair mühüm universal beynəlxalq normalar formalaşmışdır ki, onlara da müvafiq olaraq, dövlətlər heç bir diskriminasiyaya yol vermədən hamının hüquq və azadlıqlarına hörmət və riayət etməlidirlər. Bunun üçün isə əlverişli və hərtərəfli şərait yalnız demokratik cəmiyyətdə yaranır.

Vahid ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru